

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/44/32-40>

Aygün Eyvazlı

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
kulturologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0000-0002-0462-5951>
aygun.eyvazli@admiu.edu.az

Sevinc Əskərova

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0007-3438-1162>
cexiya88@gmail.com

Rəqəmsal mədəniyyətin çoxşaxəli strukturunun nəzəri təhlili: mozaik, piksel və multifraktal mədəniyyət

Xülasə

Məqalədə müasir dövr sosio-mədəni mühitin transformasiyası: mozaik, piksel və multifraktal mədəniyyət haqqında elmi-nəzəri araşdırmalar aparılmış, cəmiyyət daxilində mədəni elementlərin mürəkkəbliyi və dinamik qarşılıqlı əlaqəsi təsvir edilmişdir. Həmçinin rəqəmsal texnologiyanın təsirindən formalaşmış multifraktal mədəniyyətin yaranması və xüsusiyyətlərinin izahı verilmişdir. Müəllif qeyd etmişdir ki, polistilistik sistem müasir mədəniyyətdə köklü dəyişikliklər nəticəsində əvvəllər bir-birindən təcrid olunmuş yerli mədəniyyətlərin qarşılıqlı inkulturasiasından yaranır. Polistilistik mədəniyyətdə mədəni hadisələrin sistemliliyi və iyerarxiyası prinsipi pozulur və mədəni alt sistemlərin özləri arasında yeni ünsiyyət formaları yaranır. Çünki polistilistik mədəniyyət qloballaşma və bütün sosio-mədəni sferanın informasiyalaşdırılması proseslərində ifadə olunan sənayedən postindustrial inkişaf mərhələsinə keçidin təsiri altında formalaşmışdır. Mədəniyyətin transformasiyası bəşər tarixi boyu baş vermişdir. Rusiyalı sosioloq Leonid Qriqoryeviç İonin onun iyerarxik monostilistik modeldən nizamsız polistilistik mədəni modelə keçiddən ibarət olduğunu bildirir.

Nəticə olaraq, informasiyalaşdırma ilə paralel sosial prosesləri və hadisələri “virtuallaşdırmaq” meyli — yaranmağa başlayır və insanın real həyatdan virtual həyata keçidi formalaşmış.

Açar sözlər: *mədəniyyət, cəmiyyət, sosio-mədəni mühit, multifraktal, mozaik, piksel, virtual mühit*

Aygun Eyvazli

Azerbaijan State University of Culture and Arts
PhD in Culturology
<https://orcid.org/0000-0002-0462-5951>
aygun.eyvazli@admiu.edu.az

Sevinj Askerova

Azerbaijan State University of Culture and Arts
PhD in Art studies
<https://orcid.org/0009-0007-3438-1162>
cexiya88@gmail.com

Theoretical Analysis of the Multifaceted Structure of Digital Culture: Mosaic, Pixel and Multifractal Culture

Abstract

The article conducts scientific and theoretical research on the transformation of the socio-cultural environment of the modern era: mosaic, pixel and multifractal culture, describes the complexity and dynamic interaction of cultural elements within society.

Also, the emergence and characteristics of multifractal culture formed under the influence of digital technology are explained. The author noted that the polystylistic system arises from the mutual inculturation of previously isolated local cultures as a result of radical changes in modern culture. In polystylistic culture, the principle of systematicity and hierarchy of cultural phenomena is violated, and new forms of communication arise between the cultural subsystems themselves. Because polystylistic culture was formed under the influence of the transition from industrial to post-industrial development, which is expressed in the processes of globalization and informatization of the entire socio-cultural sphere. The transformation of culture has occurred throughout human history. Russian sociologist Leonid Grigorievich Ionin states that it consists of a transition from a hierarchical monostylistic model to a disordered polystylistic cultural model.

As a result, a tendency to “virtualize” social processes and events, parallel to informatization, begins to emerge, and a transition of a person from real life to virtual life is formed.

Keywords: culture, society, socio-cultural environment, multifractal, mosaic, pixel, virtual environment

Giriş

Məlumdur ki, XX əsrin sonlarından etibarən postmodernizmin qismən aradan çıxması, dil və epistemoloji əsasların dekonstruksiyası, müasir dövr mədəniyyətini sanki bir kollaja, mozaikaya çevirmişdir. Mədəni sferada baş verən bu dəyişiklikləri fransız sosiopsixoloqu Abraham Moll 1973-cü ildə çap olunmuş “Mədəniyyətin sosial dinamikası” əsərində *mozaika* adlandırmışdır. O, mozaika mədəniyyəti anlayışını — öz aralarında məntiqi struktur yaratmayan çoxlu sayda bitişik bilik fraqmentlərindən ibarət mədəniyyət kimi səciyyələndirilmişdir. Həmçinin mədəniyyətin iki növünü fərqləndirərək onu “fərdi” və “sosial” qruplara bölmüşdür

Filosof qeyd edir ki, mədəniyyətin mozaika adlandırılması özü sosio-mədəni bir hadisədir. “Mozaika” sözünün mənasına nəzər yetirdikdə də bu terminin monumental-dekorativ sənətin bir növü olaraq eyni və ya müxtəlif materiallardan düzəldilmiş təsvir forması olduğu görünür. Belə olduğu halda fransız sosiopsixoloqu A. Molun müasir dövrün mədəniyyətini mozaika adlandırması tam rəşional və məntiqi bir izahdır.

Tədqiqat

Mollın təbiri ilə desək, mozaik mədəniyyət, əksər subyektlər tərəfindən heterogen (*müxtəlif*) bir məlumatın təsadüfi, xotik qəbulu ilə xarakterizə olunan sosial-mədəni vəziyyəti ümumi xarakterizə edir. Fransız filosofu A. Mola görə, mozaika mədəniyyətinin meydana çıxması XXI əsr də insanın intellektual səviyyəsi üçün nəzərdə tutulmuş media ilə sıx bağlıdır. O, mahiyyətə təsadüfi görünür və çoxsaylı hissələrdən ibarətdir. Həmçinin filosof qeyd edir ki, mozaika mədəniyyətinin özünün ümumi əsasda parçalanması onun müxtəlif nümunələrə əsaslanan, lakin vahid əsaslı pikselləşməsinə gətirib çıxarırdı. Bu da öz növbəsində ümumi vizual formada əlaqəsiz mədəni element və dəyərlərin inkişafı demək idi. Mozaik mədəniyyətdə əsas elementləri A. Moll aşağıdakı kimi təsnif etmişdir:

- erudisiyalıq,
- mobillik,
- orijinallıq (hadisələrə yeni baxış).

Mədəni mozaika (fransız dilində “*la mosaïque culturelle*”) cəmiyyət daxilində birgə mövcud olan etnik qrupların, dillərin və mədəniyyətlərin qarışığıdır. Mədəni mozaika ideyası əvəllər, xalqları təsvir etmək üçün tez-tez istifadə edilən və digər sistemlərdən fərqlənən bir multikulturalizm formasını təklif etmək məqsədi daşıyırdı. Amerikalı tədqiqatçı Victoria Hayvard 1920-ci illərdə Kanada da olan mədəni dəyişiklikləri “mozaika” kimi təsvir etmişdir. Təxminən yüz il əvvəl V. Hayvard Kanada çöllərinin müxtəlifliyinə diqqət yetirdi və 1922-ci ildə “geniş ölçülərə və böyük genişliyə malik mozaika” təsvir etdi. V. Heyvardın Kanada multikulturalizmini müəyyən edən bu fikir, yəqin ki, mədəni mozaika terminin mənşəyi hesab oluna bilər. Kanadanın mozaika hekayəsi mürəkkəb proseslərə, bölünmə, birlik, inteqrasiya və assimilyasiya arasındakı çətin bir əlaqəni təsvir edir (Richard, 2000). Bu metafora multikulturalizm və mədəni müxtəliflik haqqında müzakirələrdə geniş istifadə olunur və cəmiyyəti fərqli, lakin bir-biri ilə əlaqəli mədəniyyət parçalarının birləşməsi kimi təsvir edir. İngilisdilli ədəbiyyatda buna Salman Rüşdinin “*Gecəyarısı*

uşaqları” və ya Zadie Smitin *“Ağ dişlər”* kimi multikultural və diasporik povestlərində tez-tez rast gəlinir. Bu əsərlər qloballaşan kontekstlərdə müxtəlif mədəni elementlərin necə birgə mövcud olduğunu vurğulayır (Patni, 2024).

Aksiomatik metoda əsaslanaraq deyə bilərik ki, mozaik mədəniyyət tez-tez bir çox fərqli və birgə mövcud olan mədəniyyət qruplarından ibarət olan toplumları və ya mədəniyyətləri təsvir etmək üçün istifadə edilən bir anlayışdır. O, daha böyük bir təmin bir hissələri olmaqla öz sərhədlərini qoruyur. Bu, müxtəlif mədəni elementlərin vahid, homojen (eyni cinsdən olan) bir mədəniyyətə qarışdığı, əridən qazanı ideyası ilə ziddiyyət təşkil edir (Fikirimcə müasir dövrdə əridən qazan modeli mədəni siyasətin prioritet istiqaməti ola bilməz). Mozaik mədəniyyət mədəni müxtəlifliyi və plüralizmi vurğulayır, bununla da, hər bir qrup özünəməxsus xüsusiyyətlərini saxlamaqla kollektiv kimliyə töhfə verir. Mozaika mədəniyyətinin əsas xüsusiyyətlərini mütləq şəkildə izah etmək lazımdır ki, onun hansı xüsusiyyətləri sahib olduğunu öyrənməyə bəlkə. Mozaika mədəniyyətində müxtəlif mədəni qruplar (etnik mənsubiyyət, din, dil və s.) birgə yaşayır və qarşılıqlı əlaqədə olurlar, lakin öz fərqliliklərini də saxlayırlar. Hər bir qrupun özünəməxsus adət-ənənələri, təcrübələri və dəyərləri olduğu qəbul edilir və bu fərqlər dominant bir mədəniyyətə assimilyasiya edilməkdən daha çox hörmətə sahibdir. Mozaik mədəniyyət həm dətəz-tez bir çox fərqli və birgə mövcud olan mədəniyyət qruplarından ibarət olan cəmiyyətləri və ya mədəniyyətləri təsvir etmək üçün istifadə edilən bir anlayışdır. Vahid, homogen bir mədəniyyətə qarışmaq və ya assimilyasiya edilməsi əvəzinə, hər bir qrup öz spesifikliyini qoruyub saxlayır, daha geniş mədəni quruluşa öz töhfələrini verir. Mozaik mədəniyyətdə etnik mənsubiyyət, din, dil və ya sosial təcrübə kimi faktorlara əsaslanan müxtəlif icmalar yan-yanə yaşayır, eyni zamanda bir-birlərinə təsir göstərilir. Mozaikanın metaforası, hər bir parçanın fərqli olduğu, lakin birlikdə gözəl və birləşdirici bir bütövlük yaratdığı rəngli bir kafel aranjimanının təsvirindən gəlir. Yəni, cəmiyyət daxilində müxtəlif qruplar dominant mədəniyyətə uyğunlaşmaq məcburiyyətində qalmadan mövcud ola və inkişaf edə bilər. Hər bir qrup daha geniş cəmiyyəti zənginləşdirməklə özünəməxsus kimliyini qorumağa təşviq edilir (Douglas, 2004).

Piksel mədəni forma kimi

Fikrimizcə, XXI əsr mədəniyyətinin pikselləşməsi tam olaraq labüd bir haldır. Məsələnin izahına keçməzdən əvvəl ilk növbədə pikselin bütünlüklə görüntüdə oynadığı rolu izah etmək lazımdır. Belə ki, hər hansı şəkildə və ya təsvirdə pikselin çox olması, keyfiyyət anlamı ilə düz mütənasiblik təşkil edir. Yəni *“piksel mədəniyyəti”* inkişaf etməkdə olan rəqəmsal mədəniyyətin əyani bir təcəssümü kimi meydana gəlmişdir. *“Piksel mədəniyyəti”* anlayışını təqdim edən amerikalı futurist analitik E. Zolli eyni adlı məqaləsində onun mahiyyətini belə müəyyənləşdirir ki, piksel dövrünün başlaması dünyada köklü bir şəkildə yenilənmənin başlanğıcı oldu. Məhz piksel mədəniyyəti həqiqəti bir güzgü kimi əks etdirən bir alətdir (Gromyko et al., 2014, s. 19).

Termin tez-tez rəqəmsal texnologiya və medianın təsirinə istinad edərək, fərdi rəqəmsal töhfələrin (piksellər kimi) daha böyük mədəni hadisələri necə yaratdığını vurğulayır. Texnologiya, incəsənət və mədəniyyətin kəsişməsini təhlil edən əsərlər (məsələn, Sherry Turklinin *Alone Together*) rəqəmsal fraqmentlərin necə mürəkkəb mədəniyyət nümunələri meydana gətirdiyini müzakirə edir (The beauty of pixel art and why it's every bit as relevant today, 2023).

Piksel mədəniyyətinin mahiyyəti-vahid mədəni sferanın tərkibindəki elementlərinin mövcudluğunun uyğunsuz və təsadüfi olmasındandır. Piksel metaforası universal elementar bloklardan ibarət olan bir mədəniyyətin izahı üçün ideal bir seçimidir. Lakin diqqətdən kənarda qalan bir məsələni xüsusi ilə vurğulamaq lazımdır ki, mədəni fonda artan pikselləşmə əvvəlki mədəniyyət paradigmasının həddindən artıq dekonstruksiya dərəcəsini əks etdirir. Bu da yeni mədəni əsrin formalaşmasına zəmin yaratmış olur. Bu isə yalnız müasirliyin deyil, həm də postmoderniziminin özünün sonu deməkdir. Piksel mədəniyyəti təkcə rəqəmsal texnologiya deyil, virtual rabitə və onlayn ünsiyyətdir. O, piksellər ideyasına — rəqəmsal dövrün fərdi elementlərinə əsaslanır (Nikolayeva, 2025).

Tədqiqat işinin analizi kimi piksel mədəniyyətinin əsas aspektlərinə vizual ünsiyyət, kibersosiallaşma, parçalanma və modulizasiyanı qeyd etmək olar. Modulizasiya və parçalanma prosesində mədəniyyət çox vaxt diskret (fasiləlik) və modul hissələrdə fəaliyyətini qoruyub saxlayır. Piksel mədəniyyəti, xüsusən də rəqəmsal platformalar vizual ünsiyyətin üstünlüyünü vurğulayır.

Şəkillər, memlar (*mədəniyyət daxilində insandan insana təqlid yolu ilə yayılan və çox vaxt müəyyən bir fenomeni və ya mövzunu təmsil edən, simvolik məna daşıyan fikir, davranış və ya üslubdu*) və qısa video kliplər tez-tez Instagram, TikTok və Twitter kimi sosial media platformalarında əsas ifadə formalarıdır. Bu rəqəmsal platformalarda bəyənmlər, paylaşımalar və şərhlər mədəniyyətin necə istehlak edildiyinin və yayıldığıının göstəricisidir. Belə rəqəmsal interaktivlik — piksel mədəniyyətində fərdlər *klikləmək, şərh etmək, yenidən paylaşmaq* sosio-mədəni fəallığın dinamikliyini artırır. Rəqəmsal əsr, insanların təkcə passiv istehlakçılar deyil, həm də aktiv iştirakçılar olduğu mədəni əsərlərlə daha çox qarşılıqlı əlaqə qurmasına imkan verir. Məsələn, *memlar* istifadəçilər arasında ötürüldükcə məna və formaca dəyişdirilə və yenidən təyin oluna bilər. Şəbəkə cəmiyyəti mikroelektronika əsaslı informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təhciz olunmuşdur. Kibersosiallaşma isə fərdin informasiya texnologiyalarının təsiri altında ehtiyac və motivasiya sferasında yaşadığı dəyişikliklərdir (Manuel Castells, 2010).

XXI əsrin əvvəllərindəki postmodernizm mahiyyət etibarilə spesifik (rəqəmsal, elektron, virtual və s.) texnoloji formalara və düsturlara əsaslanan dünyanın xətti modelindən qeyri-xəttinə, analoqdan rəqəmsal paradigmaya keçid vəziyyətidir. Postmodernizmin missiyası sosial-mədəni mənaların rəqəmsal mənalarla yenidən istehsalı üçün analoq alqoritmləri sürətli və geniş şəkildə dəyişdirilməsidir. Ümumi aspektdən nəzər saldıqda 1970-ci illərin ortalarından etibarən postmodernizmin xaosunda dünyanın yeni mənzərəsinin konturları qeyri-xətti labirint kimi görünməyə başlamışdır. Artıq aşkardır ki, son postmodernizm tamamilə aydın olmayan, lakin kifayət qədər tutumlu fəlsəfi metaforaları, sosial sferanın yeni riyazi təsvirediciləri olan fraktallar və multifraktalların ümumi bir kontekstdə yığıdır.

"Fraktal" anlayışı elmi dövriyyəyə fransız riyaziyyatçısı həm də elə fraktal həndəsənin banisi hesab edilən Benoit Mandelbrot tərəfindən daxil edilmişdir. Bu termin latın sözü olub, "fraktus" — (sınımış, qırılmış) mənalarını verir. Mandelbrot terminin tətbiqini belə təsvir etmişdir: *Mən fraktal terminini latın dilindən **fractus** sifətinin törəməsindən götürmüşəm. Müvafiq latın feli olan "frangere" "qırmaq, parçalamaq" deməkdir. "Nizamsız fraqmentlər yaratmaq" mənasını ifadə edir. Buna görə də fraktal terminini fikrimi ifadə etmək üçün uyğun olduğunu düşündüm* (Lipov, 2010).

Müasir dövr mədəniyyətinə elmi-nəzəri baxış zamanı həndəsi terminin bu kontekstdə izah edilməsi bu qədərmi vacib sayılır? sualına isə "fraktal həndəsənin elm, texnika, ədəbiyyat və incəsənətdəki tətbiqi tükənməzdir" formasında cavab vermək istədim.

Rəqəmsal məkanlar fiziki məkanlarda mövcud olmayan yeni mədəni ifadə formaları yaradır. Məsələn, internetə əsaslanan icmaların (oyun alt mədəniyyətləri, memlar, sosial media və ya onlayn aktivizm kimi) hər biri öz daxili mədəni dəyərləri və davranışlarını inkişaf etdirir. Bu icmalar rəqəmsal mədəniyyətin multifraktal şəbəkəsini yaratmaqla qarşılıqlı əlaqədə ola, üst-üstə düşə və ya bir-birinə meydan oxuya bilərlər.

Həqiqətən də, Benoit Mandelbrotun əsərlərindən sonra tədqiqatçılar fraktalları sözün əsl mənasında hər yerdə görməyə başladılar. Müxtəlif sənət növlərin, fəlsəfə və semiotika sahələrini buna nümunə göstərə bilərik (Mandelbrot dünyaya baxışımızı fraktal həndəsə konsepsiyası ilə dəyişdirdiyinə görə prestijli, dünyaca məşhur Volur mükafatına layiq görülmüşdür). Çağdaş dövrün yazarlarından olan Sergey Demenok (*Сергей Деменок*) 2015-ci ildə çapdan çıxmış "Superfraktal" kitabının ön sözündə "fraktal şərh" in əsas üstünlüyünü "bir fraktalın üç hipostazı var: formal (həndəsi forma), əməliyyat (fraktal alqoritm) metaforik (mədəni forma) kimi şərh edir (Mol', 2008).

Fraktal bənzətmə, əslində, fiziki gerçəkliyin (maddi və dinamik) virtual (simvolik) reallıqla tam olaraq birləşdirilməsidir. Fraktallar yalnız mürəkkəb, bürüşmüş, "qırışmış" və ya möhkəm formaları hesablamaq və təsvir etmək üçün deyil, həm də zahirən antaqonist fikir və qavrayışların simbiozunu göstərmək və şərh etmək üçün riyazi bir vasitə kimi faydalıdır. Dünya fraktal deyil, lakin fraktal təməl elementləri olmayan mürəkkəb şəbəkə formasını almış müasir dövr üçün mədəni strukturların parlaq şəkildə göstəricisidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir çox elmi araşdırmalarda "fraktal sənəti" termini məcazi mənada başa düşülür. Buna səbəb kimi isə dəyişən sənətin özü deyil, tədqiqatçı baxışı olması əsas götürülür. Fraktal strukturların xüsusiyyəti prosedurluq, rekursivlik, sonsuzluq və ilkin şərtlərdən asılılığıdır.

1990-cı illərdə olduğu kimi, fraktal fikirlər rəssional elm sahəsindən kənara çıxaraq, postmodern tədqiqat sahəsinin ən məşhur anlayışlarından birinə çevrilmişdir. Üstəlik, fraktal konsepsiya müəyyən mənada XXI əsrin mədəniyyətində paradigmatik status tələb edən yeni bir cığır açmaqla, riyazi obyektlər kimi ontoloji mənə qazanır və dünyanın qeyri-xətti dinamik sisteminin müəyyən elementlərinə çevrilir. Rəqəmsal mədəniyyətin sintaktik davamlılığı – piksel, rəqəmsal paradigmanın paradigmatik sabiti-fraktal adlanır.

Multifraktal mədəniyyət

Multifraktal mədəniyyət cəmiyyət daxilində və ya cəmiyyətlər arasında müxtəlif ölçülər (məsələn, dil, adətlər, dəyərlər, incəsənət, texnologiya) üzrə mədəni ifadənin *heterojenliyini* təsvir etmək üçün istifadə edilə bilər. Multifraktallar sistemin müxtəlif bölgələrində fərqli miqyaslı davranışlar və mürəkkəbliklər nümayiş olunduğu kimi, multifraktal mədəniyyət də müxtəlif mədəni təcrübələrin, ənənələrin və şəxsiyyətlərin harada və necə təzahür etməsindən asılı olaraq müxtəlif səviyyələrdə mürəkkəbliyə, təşkilatlanma və dinamika nümayiş etdirir. Sosiologiyada multifraktal mədəniyyət anlayışı fərqli güc dinamikasına, ənənələrə və ifadə üsullarına malik olan sosial qrupların daha böyük bir sistem daxilində necə birgə mövcud olduğunu təsvir etmək üçün istifadə edilə bilər. Bu baxış sosial birlik haqqında daha sadə təsəvvürlərə meydan oxuyur və mədəni proseslərin axıcı, dinamik xarakterini vurğulayır.

Yeni bir çərçivə olan bu konsepsiya qeyri-xətti, üst-üstə düşən və çoxqatlı nümunələr nümayiş etdirən mədəni hadisələri izah etmək üçün istifadə edilir. Ədəbiyyatda birbaşa tətbiqlər az olsa da, rəqəmsal humanitar elmlərə və postmodern mədəniyyətə aid mətnlər, məsələn Manuel Kastellsin “Şəbəkə Cəmiyyətinin Yüksəlişi” kimi – əlaqəli mövzular mövcuddur.

Multifraktal mədəniyyətin formalaşması prosesi:

Mədəni müxtəliflik

Multifraktalların həndəsədə yerli ölçüləri olduğu kimi, multifraktal mədəniyyət də mədəni təcrübələrin və kimliklərin coğrafi bölgələr, sosial təbəqələr və ya tarixi dövrlər arasında necə dəyişdiyini təsvir edə bilər. Vahid cəmiyyətdə hər biri mürəkkəbliyi ilə fərqlənən öz dəyərləri, ənənələri və təcrübələri olan bir sıra müxtəlif subkulturalar ola bilər.

Mədəniyyətin qeyri-xətti təkamülü

Mədəniyyətin təkamülü, çoxfraktal sistemin davranışı kimi, qeyri-xəttidir. Bu o deməkdir ki, mədəni dəyişiklik birbaşa və ya proqnozlaşdırıla bilən şəkildə baş vermir. Texnologiya, miqrasiya, qloballaşma və sosial hərəkətlərin təsiri mədəni təcrübələrdə qəfil dəyişikliklərə və ya transformasiyalara səbəb ola bilər. Eynilə, müxtəlif mədəni ifadələr fərqli sürətlə inkişaf edə və digər mədəni qüvvələrlə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğundan asılı olaraq müxtəlif nümunələr nümayiş etdirə bilər. Həmişə yaxşı məlumdur ki, mədəni mənzərə xətti deyil. Mədəni təcrübələrin təkamülü ani yerdəyişmələri, hibridləşməni və ya müxtəlif mədəni elementlər arasında münaqişələri əhatə edə bilər. Multifraktal mədəniyyət bu qeyri-xəttiliyi ələ keçirir. Burada mədəni formalar gözlənilməz şəkildə inkişaf edir, yerli və global təzyiqlər, texnoloji dəyişikliklər, miqrasiya və siyasi hadisələr əsasında yarana, azala və ya əhəmiyyətini dəyişə bilər.

Multifraktal sistemlər vahid, proqnozlaşdırıla bilən bir modelə əməl etmədiyi kimi, multifraktal cəmiyyətdə mədəni təkamül də müxtəlif mədəni ifadələrin inkişafına səbəb olan bir çox amillərin (qloballaşma, texnologiya, miqrasiya, siyasi dəyişiklik və s.) təsiri altında qeyri-xətti, həmçinin müxtəlif kontekstlərdə müxtəlif dərəcələrdə və mürəkkəbliklərdə mövcud ola bilər.

Qloballaşma və hibrid mədəni formalar

Multifraktal mədəniyyət yerli (fərdi, yerli) və qlobal (institusional, beynəlxalq) arasında ziddiyyətli mədəni mürəkkəblik səviyyələri nümayiş etdirə bilər. Məsələn, yerli subkulturalar daha geniş, daha homojenləşdirilmiş qlobal mədəni tendensiyalardan fərqlənən olduqca mürəkkəb yollarla inkişaf edə bilər. Yerli və qlobal arasındakı bu dinamik qarşılıqlı əlaqə bir çox müasir cəmiyyətlərin xüsusiyyətidir və multifraktallıq obyektivindən şərh edilə bilər. Multifraktal mədəniyyətdə çox vaxt yerli və qlobal arasında gərginlik olur. Bir tərəfdən, yerli mədəniyyətlər qloballaşan, homojenləşdirilmiş mədəniyyətə tam assimilyasiyaya müqavimət göstərən fərqli ənənələri, dilləri və ya dəyərləri saxlayır. Digər tərəfdən isə, qlobal mədəni tendensiyalar (məsələn, qlobal pop mədəniyyəti, texnologiyası və ya beynəlxalq siyasət) yerli təcrübələrə təsir edir və onları yenidən formalaşdırır. Bu dinamikanı mədəni mənimsəmədən tutmuş qlobal internet subkulturalarının yüksəlişinə qədər hər yerdə görmək olar. Qlobal mədəni təsirlərin (məsələn, Qərb filimləri, modası, və ya texnologiyası) yayılması yerli ənənələrin (yemək, dil və ya dini təcrübələr kimi) davamlılığı ilə birləşərək, bölgədən asılı olaraq, çox dəyişən hibrid mədəni formalara gətirib çıxarır.

Qloballaşma dünyanın müxtəlif yerlərindən gələn mədəni təsirlərin qarışmasına gətirib çıxardı ki, bu da çoxşaxəli və mürəkkəb hibrid mədəniyyət formaları ilə nəticələnir. Məsələn, Koreya-pop ənənəvi Koreya musiqi elementlərini qlobal pop üslubları ilə birləşdirir və bütün dünyada dominant mədəni gücə çevrilib. Müxtəlif ölkələr unikal üsullarla yaşayır, buna uyğunlaşdırır, nəticədə müxtəlif səviyyələrdə mədəni integrasiya və mənə yaranır. Nyu-York və ya London kimi şəhərlər çoxsaylı mədəniyyətlərin birgə mövcud olduğu və bir-birinə mürəkkəb yollarla təsir göstərdiyi kimi bir fenomen qlobal mədəniyyətin yerli ənənələrlə, multifraktal üsullarla necə qarşılıqlı əlaqədə olduğuna bir nümunədir. Koreya-popun kökləri Koreya mədəniyyətində olsa da, o, qlobal musiqi tendensiyalarını, moda və dili birləşdirir və beynəlxalq səviyyədə çoxlu *izləyicilər* qazanmışdır. Koreya-popun müxtəlif ölkələrə təsir etməsi və ya müxtəlif mədəniyyətlərə uyğunlaşması mədəni qloballaşmanın multifraktal xarakterini göstərir.

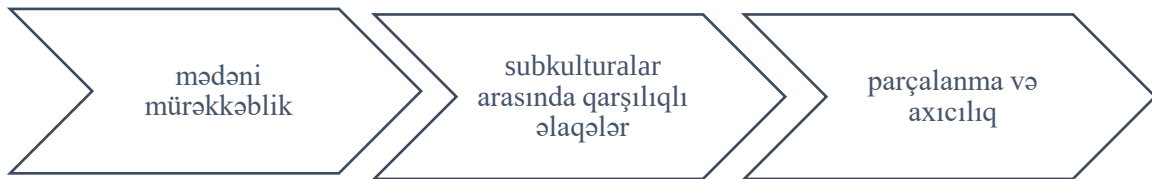
Yerli icmalar qlobal tendensiyalara zidd olan fərqli ənənələri və ya təcrübələri qoruya bilər, lakin bu ənənələr həm də qlobal təsirlərlə qarşılıqlı əlaqədə olur və onlara uyğunlaşmış – yeni, hibrid mədəni formalar yaradır. Beləliklə, qloballaşma və yerli ənənələr mürəkkəb və çoxşaxəli surətdə yanaşı mövcud olur, dinamik və inkişaf edən əlaqələri əks etdirir.

Təcrübədə nümunə kimi bir neçə ölkəni göstərə bilərik. Çünki “multifraktal cəmiyyət” müxtəlif miqyaslarda çoxlu üst-üstə düşən və öz-özünə oxşar mürəkkəblik qatları olan, dinamik və müxtəlif sosial quruluşa sahibdir. Məsələn, fraktalların müxtəlif böyütmə səviyyələrində təkrarlanan həndəsi naxışlar olmasını deyə bilərik. Bu cəmiyyətlər yüksək dərəcədə mürəkkəbliyi və müxtəlifliyi əks etdirən bir-biri ilə əlaqəli müxtəlif sosial, mədəni, iqtisadi və siyasi strukturlarla əlamətdardır. Bir çox ölkələr bu ideyanı mükəmməl şəkildə təcəssüm etdirilməsədə də, bəzi ölkələr müxtəlif, çoxqatlı və bir-biri ilə əlaqəli sosial sistemlərinə görə nümunə kimi qəbul edilə bilər. Bunlardan, Hindistanı, ABŞ-ni və Meksikanı göstərə bilərik. Fikrimizcə, Hindistan bir çox səviyyələrdə müxtəlifliyinə görə çoxfraktal cəmiyyətin əsas nümunəsi hesab oluna bilər. Hindistanda fərqli etnik qruplar, dillər və müxtəlif dinlər mövcuddur. İqtisadi bərabərsizlik anlayışı da bu amillərlə paralel götürülə bilər. Hindistan iqtisadiyyatı kənd və şəhər yerləri, eləcə də varlılar və yoxsullar arasında böyük fərqlər nümayiş etdirir ki, bu fərqlilik özünü təhsildən tutmuş geyim mədəniyyətinə qədər hər yerdə özünü göstərir. ABŞ-da həmçinin multifraktal cəmiyyət kimi nəzərdən keçirilə bilər. Xüsusən də onun — etnik, irqi və dini müxtəlifliyinin yarada biləcəyi mənzərə kifayət edir ki, bu mövzu üzərindən müxtəlif sosial tədqiqatlar aparılsın. Müxtəlif irqi və etnik mənşəli böyük icmalara malik olan bir millət, həmçinin bura regional variasiyalar, sosial-iqtisadi bərabərsizliyi, eyni zamanda sahildən sahilə və hətta şəhərlərdə müxtəlif həyat standartların da əlavə etsək multifraktallıq tamamlanmış hesab olunur. ABŞ-ın immiqrasiya tarixi, davam edən mədəni müzakirələr və regionalizm müxtəlif şəxsiyyət təbəqələrinin və sosial dinamikanın müxtəlif səviyyələrdə birgə mövcud olduğu və qarşılıqlı əlaqədə olduğu multifraktal keyfiyyətlər nümayiş etdirən bir cəmiyyət yaradır.

Mövcud kontekstdən çıxış edərək multifraktal ölkələrin siyahısını da Braziliya, Meksika və CAR-a da eyni təhlili vermək olar. Yeni immiqrant qruplarının yemək, din və dil kimi öz mədəni təcrübələrini gətirdikləri ABŞ və ya Fransa kimi ölkələrdə immiqrasiya multifraktal dinamika yaradır.

Bu təcrübələr mövcud milli mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqədə olur və ya hətta onu dəyişdirir, nəsil, məhəllə və ya sosial sinfə görə dəyişən hibrid mədəni kimliklərə gətirib çıxarır.

Multifraktal mədəniyyətin əsas xüsusiyyətləri:

Mədəni mürəkkəblilik

Multifraktal obyektin müxtəlif fraktal ölçülərə malik bölgələri ola biləcəyi kimi, multifraktal mədəniyyət də müxtəlif miqyaslarda müxtəlif mürəkkəblilik səviyyələrinə malik ola bilər. Məsələn, tək bir cəmiyyət və ya icma yerli səviyyədə mürəkkəb, çoxşaxəli mədəni ifadələrə (məsələn, regional dialektlər, adət-ənənələr və ya sosial təcrübələr) malik ola bilər, lakin qlobal səviyyədə daha homogen və ya ümumiləşdirilmiş mədəni ifadələrə (məsələn, əsas media, qlobal brendlər və ya ortaq internet mədəniyyəti) sahibdir.

Subkulturalar arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqə

Multifraktal cəmiyyətdə *subkulturalar* və ya sosial qruplar (etnik mənsubiyyət, sinif, cins, yaş və s. əsasında) özünəməxsus mədəni xüsusiyyətləri və mürəkkəbliyi ilə inkişaf edə bilər. Bu subkulturalar proqnozlaşdırıla bilməyən yollarla qarşılıqlı əlaqədə ola bilər, yeni mədəni formalar və ya hibrid şəxsiyyətlər yarada bilər. Bir mədəniyyət daxilində müəyyən bir qrupa xas olan dəyərlər, adət-ənənələr və digər davranış üsulları vardır. Məsələn, Hindistanda hinduların müəyyən yaşayış tərz, dəyərləri, yemək vərdişləri, geyindikləri geyim və danışdıqları dil vardır. Bunları ən azı iki subkulturaya bölmək olar. Yemək vərdişləri, geyimləri, dəyərləri və s. Homogen olan cənub hinduları ikinci subkultura olan Şimal hindularından fərqlidirlər.

Şimal hinduları özlərində homogenidir, lakin onlarla müqayisədə cənubda yaşayanlar heterogenidir. Onların dili, geyimi, integrasiyası onların istehlakı hamısı fərqlidir. Subkulturalar bütün cəmiyyətlərdə və millətlərdə mövcuddur. Hətta Şimal müsəlmanları ilə Cənub, Şərq və Qərb müsəlmanlarının yaşayış tərz, adət-ənənələri, mərasimləri, dəyərləri də fərqlidir.

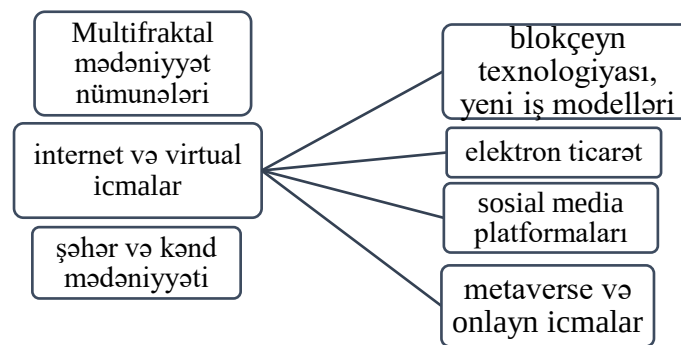
Multifraktal kontekstdə mədəni identiklik sabit deyil; *parçalanmış* və ya davamlıdır. Fərdlər və qruplar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə olan və zaman keçdikcə yenidən formalaşan çoxsaylı mədəni fraqmentlər yarada bilər. Mədəni kimliyin sərhədləri nisbətən zəifdir. Fərdi və ya kollektiv perspektivdən, coğrafiyadan və ya tarixi məqamdan asılı olaraq mədəni mühit kəskin şəkildə fərqlənə bilər. Multifraktalın fərqli bölgələri kimi, eyni cəmiyyət daxilində müxtəlif mədəni qruplar və ya subkulturalar mövcud ola bilər. Onlarının hər birinin *özünəməxsus təcrübələri* və *şəxsiyyəti* vardır. Bu subkulturalara *etnik mənsubiyyət, din, sinif, yaş* və ya *regional kimliyə* əsaslanan qruplar daxil ola bilər. Bu müxtəlif mədəni fraqmentlər arasında qarşılıqlı əlaqə çox vaxt *dinamik* olur və *yeni hibrid formalarını yarada bilir*.

Parçalanma və axıcılıq

Multifraktal mədəniyyət müasir dünyada mədəni müxtəlifliyi dərk etmək üçün obyektiv təklif edir, mədəniyyətlərin mürəkkəb, axıcı və daim dəyişən olduğunu, eyni zamanda bir çox qüvvələrin onlara təsir etdiyini vurğulayır. Bu, mədəniyyətin müxtəlif hissələrinin fərqli templərdə və müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf edə biləcəyini qəbul etməyə imkan verir.

Cəmiyyət və ya mədəniyyət ənənəvi və yerli ifadə formalarından (məsələn, dillər, rituallar) tutmuş müasir, qloballaşan və kommersiyyalaşmış formalara (məsələn, pop mədəniyyəti, sosial media meylləri) qədər müxtəlif mədəni təcrübələrə malik ola bilər. Bu təbəqələr multifraktal kimi öyrənilə bilər, çünki onlar müxtəlif mürəkkəblilik səviyyələrində mövcuddur, onlardan bəziləri daha çox yerli ənənələrə, bəziləri isə qlobal qüvvələrin təsiri altına düşür.

Multifraktal mədəniyyət nümunələri

Şəhər və kənd mədəniyyətləri

ABŞ kimi ölkələrdə şəhər əraziləri daha çox müxtəlif və qlobal təsirə məruz qalmış mədəni təcrübələrə (məsələn, kosmopolit moda, multikultural yemək səhnələri və rəqəmsal subkulturalar) malik ola bilər, kənd yerlərində isə daha çox ənənəvi mədəni formalar və (məsələn, yerli xalq musiqisi, dini təcrübələr saxlanıla bilər). Bu təcrübə inkişaf etmiş ölkələrdə xas ola bilər. Bu mədəni formalar bir-biri ilə yanaşı mövcuddur, hər birinin özünəməxsus mürəkkəbliyi və ifadə səviyyəsi var və onlar bəzən qarşılıqlı təsir və ya ziddiyyət təşkil edə bilər.

Bir cəmiyyətdə şəhər mərkəzləri rəqəmsal mədəniyyət, trend və ya qida zəncirləri kimi qloballaşan, sürətlə inkişaf edən və mediaya əsaslanan mədəni ifadələr nümayiş etdirə bilər. Eyni zamanda, kənd yerləri yerli festivallar, xalq musiqisi və ya aqrar rituallar kimi daha sadə, daha ənənəvi mədəni təcrübələr toplusunu saxlaya bilər. Mədəniyyətin bu şəkildə müxtəlif ifadə vasitələri cəmiyyətin multifraktal təbiətini əks etdirir, burada hər bir regionun özünəməxsus mədəni ölçüləri var (Ionina).

İnternet və virtual icmalar

Onlayn məkanlar multifraktal mədəniyyətin zəngin nümunəsini təqdim edir. Oyun icmaları, mem mədəniyyətləri və ya siyasi hərəkətlər kimi subkulturalar paralel fəaliyyət göstərir və müxtəlif mürəkkəb yollarla qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Bəzi onlayn məkanlar hiper-ixtisaslaşmış ola bilər (niş fandomlar¹) və yüksək mədəni mürəkkəblik nümayiş etdirə bilər. Digərləri isə daha geniş və ümumiləşdirilmiş ola bilər (məsələn, qlobal sosial media platformaları).

Multifraktal mədəniyyət müasir cəmiyyətlərin və mədəni ifadələrin getdikcə daha mürəkkəb, laylı və səpələnmiş olduğunu vurğulayaraq ənənəvi mədəni homogenlik (*eynilik*) anlayışlarına meydan oxuyur. Nəzəri əhəmiyyət kimi qeyd edilməlidir ki, mədəniyyət artıq tək, sabit bir varlıq kimi başa düşülə bilməz, lakin müxtəlif səviyyələrdə — yerli, qlobal, institusional və fərdi təzahürləri baxımından təhlil edilməlidir. Bu, eyni zamanda bir çox mədəni qüvvələr və təcrübələr arasında dəyişiklik, uyğunlaşma və toqquşmanı hesaba alan daha dinamik bu fandomlar geniş auditoriyaları əhatə etmir, maraqları əsasında yaranır. Mədəniyyət anlayışının formalaşmasına imkan verir.

Nəticə

Tədqiqat işinin əsas müddallarının elmi-nəzəri araşdırılması əsasında rəqəmsal texnologiyanın mədəniyyətlə kəsişməsindən aşağıdakı nəticələri əldə etmiş oluruq:

1. Mədəniyyətə bu istiqamətdə baxış onun qloballaşan dünyada dinamik, parçalanmış və daim inkişaf edən təbiətini vurğulayır.

2. Multifraktal mədəniyyət riyaziyyatdakı multifraktal kimi mədəniyyətin də müxtəlif kontekstlər, miqyaslar və regionlar üzrə necə mürəkkəb və müxtəlif formalar nümayiş etdirə biləcəyini təsvir edən bir anlayışdır. O, mədəni müxtəlifliyi, subkulturalar arasında qarşılıqlı əlaqəni həm yerli, həm də qlobal təsirlərə cavab olaraq mədəni ifadələrin qeyri-xətti təkamülü kimi vurğulayır.

3. Piksel əsaslı mediada yeni estetik dəyərlər yaranır.

4. Texnologiya inkişaf etdikcə mozaik mədəni sfera qarşısıalınmaz formada inkişaf edir.

5. Baş verən bu transformasiya müasir cəmiyyətlərə xas olan ziddiyyətləri həll etməyə kömək edir və yerli ənənələrin qlobal mədəni təzyiqlərə necə müqavimət göstərməsi və uyğunlaşması ilə yanaşı mədəni kimliyin necə parçalana biləcəyini göstərir.

Nəticə olaraq, multifraktal cəmiyyətdə müxtəlif etnik, irqi və mədəni icmalar birlikdə yaşayır. Hər birinin öz tarixi, ənənələri və təcrübələri var. Bu qruplar bir-biri ilə müxtəlif yollarla qarşılıqlı əlaqədə olur və hibrid mədəni ifadələrin və ya yeni subkulturaların formalaşmasına səbəb olur. Bəzi icmalar nisbətən ənənəvi təcrübələri qoruya bilər, digərləri isə dominant sosial və ya media meyillərindən mədəni təsirləri qəbul edə və ya uyğunlaşdırı bilər. Multifraktal mədəniyyət mədəniyyət nəzəriyyəsində geniş istifadə olunan termin olmasa da, müasir cəmiyyətlərin, xüsusilə də əhəmiyyətli dərəcədə mədəni müxtəlifliyə və sürətlə dəyişən sosial dinamikaya malik olan cəmiyyətlərin mürəkkəbliyini başa düşmək üçün dəyərli çərçivə təmin edə bilər. Multifraktal lenti tətbiq etməklə biz müxtəlif miqyaslarda və ya müxtəlif kontekstlərdə mədəni elementlərin müxtəlif mürəkkəblik, qarşılıqlı əlaqə və təkamül dərəcələrini necə nümayiş etdirə biləcəyini daha yaxşı qiymətləndirə bilərik. Nəhayət, konsepsiya mədəniyyətin hər hansı bəsit və ya monolit baxışına meydan oxuyur, mədəniyyət sistemləri daxilində təbəqələrə və müxtəlifliyə qiymət verməyə təşviq edir.

Ədəbiyyat

1. Castells, M. (2010). *The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Blackwell Publishing Ltd.
2. Douglas, A. (2004). *Understanding military culture: A Canadian perspective*. McGill-Queen's University Press.
3. Gromyko, A. A., Anan'yeva, Ye. V., Borko, Yu. A., Zhurkin, V. V., Nosov, M. G., & Fodorov, V. P. (2014). *Yevropeyskaya kul'tura: Vyzovy sovremennosti*.
4. Ionina, L. G. (2024, December 24). *Tipologiya kul'tury*. Bstudy. https://bstudy.net/680466/sotsiologiya/tipologiya_kultury_ionina
5. Lipov, A. N. (2010). Fraktaly. Pamyati Benua Mandel'brotu. *Filosofiya i kul'tura*, 9(33), 39–54.
6. Mol', A. (2008). *Sotsiodinamika kul'tury* (3rd ed., B. V. Biryukova, Trans.). Izdatel'stvo LKI.
7. Nikolayeva, Ye. (2025, January 6). *Ckvoz' pikseli k obrazam i obratno: Piksel'-art po raznyye storony ekrana*. CyberLeninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/skvoz-pikseli-k-obrazam-i-obratno-piksel-art-po-raznye-storony-ekrana/viewer>
8. Patni, G. (2024, February). Salman Rushdie and diasporic literature: Exploring multicultural identity crisis in the context of 'Imaginary Homelands.' *International Journal of Research Publication and Reviews*, 5(2), 1565–1568.
9. Richard, J. F. (2000). *Day multiculturalism and the history of Canadian diversity*. University of Toronto Press.
10. *The beauty of pixel art and why it's every bit as relevant today*. (2023, March 22). Flaticon. <https://www.flaticon.com/blog/the-beauty-of-pixel/>

Daxil oldu: 29.09.2024

Baxışa göndərildi: 06.11.2024

Təsdiq edildi: 12.01.2025

Çap olundu: 28.02.2025